

Piotr MARCINIAK*, Hanna GRZESZCZUK-BRENDEL**, Agnieszka RUMIEŻ***,
Jędrzej SUCHECKI****

STRASBURG I POZNAŃ. POGLĄDY NA DZIELNICE CESARSKIE W CZASACH CESARSTWA NIEMIECKIEGO. BADANIA I STUDIA

Prace realizowane w ramach międzynarodowego projektu naukowego zatytułowanego „Strasburg i Poznań. Pogląd na dzielnice cesarskie w czasach Cesarstwa Niemieckiego” („Strasbourg et Poznan. Regards croisés sur les quartiers de l'époque impériale allemande”), część I: „Niechciane przestrzenie. Transgraniczne i międzykulturowe uwarunkowania ochrony architektonicznego dziedzictwa współczesności” były początkiem badań nad transgranicznym dziedzictwem kulturowym – ważnym współcześnie zagadnieniem ochrony współczesnego dziedzictwa kulturowego. W pracy zaprezentowano autorskie studia i rozważania na temat wybranych zagadnień dotyczących kontekstu zjawisk modernizacyjnych, tak ważnych dla rozwoju architektury i budownictwa na obszarach transgranicznych w Polsce. Zawarte w niej treści są efektem systematycznych badań prowadzonych przez autorski zespół badawczy. Zebrany materiał ikonograficzny został zebrany spośród dostępnej literatury, a także z archiwów polskich i niemieckich.

Słowa kluczowe: architektura, dziedzictwo, przestrzeń, urbanistyka, konserwacja, kultura

* Politechnika Poznańska, Wydział Architektury, Instytut Architektury, Urbanistyki i Ochrony Dziedzictwa. ORCID: 0000-0002-4404-1184.

** Politechnika Poznańska, Wydział Architektury, Instytut Architektury, Urbanistyki i Ochrony Dziedzictwa. ORCID: 0000-0003-4467-8975.

*** Politechnika Poznańska, Wydział Architektury, Instytut Architektury, Urbanistyki i Ochrony Dziedzictwa. ORCID: 0000-0001-7367-8240.

**** Politechnika Poznańska, Wydział Architektury, Instytut Architektury, Urbanistyki i Ochrony Dziedzictwa. ORCID: 0000-0003-4657-3827.

Strasburg i Poznań mają wspólne i ciągle niedostatecznie zbadane dziedzictwo kulturowe związane z wpływami niemieckimi. W obu miastach w czasach panowania Niemiec powstały nowe reprezentacyjne dzielnice i uzyskały one status cesarskich miast rezydencjonalnych.

Międzynarodowy projekt badawczy Polonium „Strasburg i Poznań: różne poglądy na dzielnice cesarskie w epoce Cesarstwa Niemieckiego” / „Strasbourg and Poznań: Different Views on Imperial Districts during the German Empire” to wspólny projekt dwóch uczelni: Wydziału Architektury Politechniki Poznańskiej (kierownik części polskiej: prof. Piotr Marciniak) oraz (ENSAS) École Nationale Supérieure d'Architecture de Strasbourg (kierownik części francuskiej: prof. Volker Ziegler). Celem projektu jest umieszczenie we wzajemnych relacjach miast pozornie oddalonych od siebie geograficznie i kulturowo, które łączy zagadnienie niechętnego dziedzictwa – w Poznaniu i Strasburgu są to pruskie dzielnice reprezentacyjne powstałe po nadaniu obu miastom tytułu rezydencji cesarskich w XIX i na początku XX wieku. Wiąże się to z pokazaniem recepcji architektonicznych śladów tej przeszłości w XX wieku. Dla lepszego zilustrowania zarysowanego powinowactwa projekt badawczy koncentruje się na problematyce przestrzeni miejskiej oraz relacji między starym i nowym miastem w różnych kontekstach kulturowych¹.

Projekt poświęcony był istnieniu i recepcji tej spuścizny oraz sposobom jej przyswajania od czasów powstania do współczesności. Niemcy jako wspólny „trzeci” są traktowane jako pośrednik w europejskim powinowactwie przedstawianym w formie naukowych publikacji oraz w ramach polsko-niemiecko-francuskiej wystawy objazdowej. Chociaż w obu miastach ich rozszerzenie nastąpiło w różnych momentach (w Strasburgu od 1878, w Poznaniu po 1900 roku) i odmiennych uwarunkowaniach politycznych (w Alzacji-Lotaryngii cesarz był reprezentantem narodu, w Poznaniu prezentował się jako władca we własnym kraju), ich procesy urbanizacyjne wykazują wiele podobieństw, począwszy od podobnej liczby 180 000 mieszkańców przed I wojną światową: pałac cesarski jako centrum rozwoju miasta, powstanie lub rozbudowa instytucji kulturalnych (muzeum, opera, biblioteka, uczelnie wyższe), nowoczesna infrastruktura transportu, higiena, obrona i oświata. Z miastami tymi były często związane te same postaci: urbanista Josef Stübben, dyrektor cesarskich muzeów Wilhelm von Bode czy pruski minister poczty Heinrich von Stephan.

Dla lepszego zilustrowania zarysowanego powinowactwa projekt koncentruje się na problematyce przestrzeni miejskiej, przede wszystkim relacji między starym i nowym miastem (nowymi i starymi dzielnicami), a także reakcji po 1918 roku na pozostawioną przez „wroga” spuściznę i formę miasta. W przypadku Strasburga do około 2010 roku niemieckie „nowe miasto” mimo swojej wielkości (ok. 2/3 śródmiejskiej przestrzeni) było postrzegane jako „odebrana przestrzeń” (Henri Lefèbvre), podczas gdy w Poznaniu ten proces osławiania przebiegał szybciej.

¹ Raport z projektu badawczego nr 10/04/DSPB/0141 finansowanego ze środków na działalność statutową MNiSW w roku 2019 na Wydziale Architektury Politechniki Poznańskiej.

Badania nad strukturą przestrzenną i miejscami pamięci o niemieckim rodowdzie są ważnym aspektem porozumienia między dwoma narodami, które w ostatnich latach były przedmiotem poważnych publikacjach. Projekt „Strasburg i Poznań: poglądy na dzielnice cesarskie w epoce imperium niemieckiego” próbuje umieścić dialog francusko-polski w szerszym kontekście, a poszerzanie obszarów dwóch miast: Strasburga i Poznania, powstałych w okresie Cesarstwa Niemieckiego, wpisać w obszar wspólnego europejskiego dziedzictwa kulturowego.

Ta nowa forma wiedzy umożliwi zainteresowanym przestrzenią publiczną zarówno w Strasburgu, jak i w Poznaniu w bezpośredni sposób umieścić i odnaleźć swoje osobiste doświadczenia miasta w szerszym, europejskim kontekście. Poszerzona analiza przestrzenno-historyczna ma na celu poznanie, a w dalszej perspektywie szersze zaprezentowanie słabo rozpoznanych wątków związanych z niemieckim dziedzictwem imperialnym, ale również z kulturą europejską. W związku z tym projekt ma nie tylko znaczenie francusko-polskie, ma również szerszy, europejski wymiar odpowiadający ideom i założeniom Trójkąta Weimarskiego. Jednocześnie przyczynia się do rozwoju europejskiego prawodawstwa dotyczącego dziedzictwa kulturowego, a w szczególności odpowiada Konwencji ramowej w sprawie znaczenia dziedzictwa kulturowego dla społeczeństwa europejskiego (konwencja Faro, 2005), w której wyraźnie wymieniono znaczenie „społeczności dziedzictwa kulturowego” (art. 2b) zmierzającego do poznania własnej historii i przekazania jej następnym pokoleniom. Szerszym wymiarem i celem projektu „Strasburg i Poznań: różne poglądy na dzielnice cesarskie w epoce Cesarstwa Niemieckiego” jest spojrzenie trzech narodów z życzliwością i szacunkiem przyczyniającym się nie tylko do lepszego zrozumienia własnej historii, ale i dziedzictwa kulturowego innych narodów utwierdzonego w rozwoju ponadnarodowym.

W trakcie badań niezbędne stało się przewartościowanie metodologii badawczej oraz zakresu obszarowego. Okazuje się bowiem, że ochrona współczesnego dziedzictwa nie może ograniczać się wyłącznie do obiektów architektonicznych, ważne są także obszary wspólnej pamięci i zupełnie niedoceniane fragmenty rzeczywistości ostatnich lat, jak np. rozwiązania technologiczne i konstrukcyjne, techniki komputerowe, dziedzictwo postindustrialne etc. Wyniki były prezentowane w trakcie kilku konferencji naukowych organizowanych przez zaangażowane uczelnie, w tym m.in.:

- referat na temat kondycji przestrzeni w obszarach międzykulturowych wygłoszony przez Piotra Marciniaka *Czy warto dobrze budować? Architektura w przestrzeni publicznej* na II Forum Gospodarczym Budownictwa i Architektury pt. „Jakość przestrzeni publicznej” (Międzynarodowe Targi Budownictwa i Architektury BUDMA 2018, Poznań, 31.01.2018);
- referat autorstwa Piotra Marciniaka poświęcony zagadnieniom przestrzeni i archeologii w kontekście przestrzennych powiązań *Strasbourg–Poznań Royal Castle in Poznań and its contemporary architectural reconstruction*, wygło-

szony na konferencji “Archeology and national construction in France and Central Europe” (Strasbourg, January 23-24, 2018; w zastępstwie referat wygłosił prof. A. Kostka);

- referat na temat genezy i rozwoju przestrzennego miasta Poznania *On the borderlands of two cultures. Castles, Architecture and Town Planning in Poznan* wygłoszony przez Piotra Marciniaka (International Seminar „Strasbourg meets Poznan”, June 20-23, 2018);
- organizacja międzynarodowej konferencji: 1st International Seminar „Strasbourg meets Poznan” w ramach projektu Polonium „Imperial affinity: Strasbourg and Poznan regarding unwanted German heritage (Imperiale Wahlverwandschaften: Straßburg / Posen und ein ungewolltes deutsches Kulturerbe)”, Poznań, 20-22.06.2018 (organizacja: Politechnika Poznańska, Piotr Marciniak, Hanna Grzeszczuk-Brendel, Agnieszka Rumieź; przy współudziale Koła Naukowego Odkrywców Współczesnej Architektury IN SITU);
- wystąpienie Hanny Grzeszczuk-Brendel *Reformarchitektur und Städtebau in Poznań/Posen 1900-1945* powiązane tematycznie z analizowanymi zagadnieniami w ramach International Seminar „Strasbourg meets Poznan”, June 20-23, 2018);
- udział w 2nd International Seminar „Strasbourg meets Poznan” w ramach projektu Polonium „Imperial affinity: Strasbourg and Poznan regarding unwanted German heritage (Imperiale Wahlverwandschaften: Straßburg / Posen und ein ungewolltes deutsches Kulturerbe)”, Strasbourg, 22-24.11.2018, którego celem było nawiązanie i pogłębienie międzynarodowej współpracy z zaangażowanymi instytucjami; wymiana naukowa na poziomie pracowników i doktorantów;
- wspólny referat członków zespołu badawczego, tj. H. Grzeszczuk-Brendel, P. Marciniak, A. Kostka, V. Ziegler, pt. *Common history and imperial affinities: Strasbourg–Poznań and Germanic heritage – an interdisciplinary research project* w ramach międzynarodowej konferencji „Strasbourg and Poznan Delegation”, Poznań, 04-05.04.2019;
- organizacja ostatniego seminarium: 4th International Seminar „Strasbourg meets Poznan” w ramach projektu Polonium „Imperial affinity: Strasbourg and Poznan regarding unwanted German heritage (Imperiale Wahlverwandschaften: Straßburg / Posen und ein ungewolltes deutsches Kulturerbe)”, Strasbourg, 25-27.09.2019.

Podjęte badania (oparte na rozpoznanej problematyce) kontynuowane będą w latach następnych, w szerszym kontekście „niechcianego – nieznanego” dziedzictwa kulturowego, a w kolejnej części w założeniach autorskiej wystawy zatytułowanej: „From Imperial to European Affinities: Strasbourg and Poznan, 1793-2017 / Kolidacje Strasbourg–Poznań: od imperialnych po europejskie, 1793-2017”.

Główne założenia wystawy (definiujące jednocześnie główny problem badawczy) to przestrzenne i kulturowe powinowactwa między Strasburgiem i Poznaniem od XIX do XXI wieku, czyli koncentracja na powiązaniach między tymi miastami. Według tych założeń przyjęto:

- prezentację problemu w ciągu chronologicznym / diachronicznym, przy czym kluczowe daty nie muszą być identyczne, mogą się rozchodzić albo być zbieżne w pewnym okresie;
- prezentację kluczowych problemów w wybranych, „emblematycznych” przestrzeniach obu miast, których przemiany stanowią ilustrację wybranego tematu;
- przedstawianie problemów i zagadnień czasowych przez obiekty, głównie obrazy (pocztówki, zdjęcia, mapy, rysunki itp. jako reprodukcje w powiększeniu oraz jako prezentacje multimedialne); reprodukcje historycznych materiałów są najbardziej nośne, jeśli chodzi o oddanie atmosfery każdej z epok, przekazują więcej informacji;
- tekst ma być wyłącznie wyjaśniającym dodatkiem ze względu na dwa języki, ale przede wszystkim ze względu na możliwości percepcyjne widza;
- ze względu na przewidywanego odbiorcę, czyli widza z wykształceniem średnim lub wyższym, ale nie specjalistę, konieczne jest ograniczenie wątków, przedstawienie ich w czytelnej i atrakcyjnej wizualnie formie;
- koncentrację na związkach i różnicach między Strasburgiem i Poznaniem, bo wystawa nie ma charakteru szkolno-dydaktycznego, a nadmiar wątków zatrze prezentację powiązań między tymi miastami.

Wystawa, której otwarcie ze względów pandemicznych przesunięto na sierpień 2022 roku, będzie pierwszą tak szeroką i wnikliwą retrospektywą różnorodnych powiązań między Poznaniem a Strasburgiem, a jednocześnie prezentacją tego mało znanego fragmentu wspólnego dziedzictwa.

LITERATURA

- Grzeszczuk-Brendel H., 2002, *Repräsentation und Privatsphäre. Zur Ikonographie des Schoßquartiers in Posen/Poznań*, w: *Hansestadt, Residenz, Industriestandort. Beiträge der 7. Tagung des Arbeitskreises deutscher und polnischer Kunsthistoriker in Oldenburg, 27-30. September 2000*, red. B. Störkuhl, Oldenburg Verlag, München, s. 233-242.
- Grzeszczuk-Brendel H., 2006, *Villen-Mietshaus in Posen: eine neue Vorstellung von Wohnung und Stadt*, w: *Wohnen in der Grossstadt 1900-1939. Wohnsituation und Modernisierung im europäischen Vergleich*, red. A. Janatkowa, H. Kozińska-Witt, Franz Steiner Verlag, Stuttgart, s. 379-389.
- Grzeszczuk-Brendel H., Marciniak P., 2016a, *Reforma miasta a styl narodowy. Architektura Poznania w pierwszej połowie XX wieku*, w: *Odbudowy i modernizacje miast historycznych w Europie pierwszej połowy dwudziestego wieku. Naród, polityka, społeczeństwo*, red. I. Barańska, M. Górzyński, Kaliskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk, Kalisz, s. 411-430.
- Grzeszczuk-Brendel H., Marciniak P., 2016b, *Urban Reform and National Style: Poznań Architecture in the First Half of the Twentieth Century*, w: *Reconstructions and Modernizations of Historic Towns in Europe in the First Half of the Twentieth Century: Nation, Politics, Society*, red. I. Barańska, M. Górzyński, Kalisz (electronic version).

Marciniak P., 2016a, *New Towns and Cities in Reborn Poland between the World Wars*, w: *Planting New Towns in Europe in the Interwar Years. Experiments and Dreams for Future Societies*, red. H. Meller, H. Porfyriou, Cambridge Scholars Publishing, Cambridge, s. 109-144.

Marciniak P., 2016b, *Power Shifts and the 'National Style': Architecture and Town Planning in Poznań in 20th Century*, w: *Proceedings of the Fourth International Conference of the European Architectural History Network*, red. K. James-Chakraborty, UCD School of Art History and Cultural Policy, Dublin, s. 117-132.

STRASBOURG AND POZNAŃ. DIFFERENT VIEWS ON IMPERIAL DISTRICTS DURING THE GERMAN EMPIRE

Summary

Strasbourg and Poznań share a cultural heritage associated with Germany that has still not been fully researched. Under Germany's rule, in both cities new premiere districts were built, and both acquired the status of imperial residential cities. The project is devoted to the existence and perception of this heritage and to the ways it has been assimilated: from the time of its inception to the present. Germany as a common "third party" is regarded as an intermediary in the European affinity, which is presented in the form of research publications and a Polish-German-French travelling exhibition.

The expansion of the two cities happened at different moments in time (Strasbourg from 1878, and Poznań after 1900) and in different political circumstances (in Alsace-Lorraine, the emperor was a representative of the nation, and in Poznań, he presented himself as ruler in his own country). Despite this, their urbanisation processes reveal numerous similarities, starting with a similar population of 180 000 inhabitants before World War I, through the imperial palaces as a hub for the cities' development and the establishment or expansion of cultural institutions (a museum, an opera, a library and universities), to a modern transportation, hygiene, defence and education infrastructure. Furthermore, in many cases the same people were associated with both cities, namely the urbanist Josef Stübgen, the director of the imperial museums Wilhelm v. Bode and the Prussian Minister of Post Heinrich von Stephan.

The research on the spatial structure and places of memory of German provenance is an important aspect of establishing an understanding between two nations, and in the recent years, it has been the subject of some significant publications. The project "Strasbourg and Poznań. Different Views on Imperial Districts during the German Empire" is an attempt to place the Franco-Polish dialogue in a broader context, and to inscribe the spatial expansion of two European cities, Strasbourg and Poznań, into the common European cultural heritage.

Keywords: architecture, heritage, space, urban planning, conservation, culture